

BELÂGAT KİTAPLARINDA İSTİTBÂ / İDMÂC SANATININ TARİF VE TASNİFİ

Muhittin ELİAÇIK¹

ÖZ

Belâgat kitapları edebî sanatların muhassinât-ı lafziyye ve ma'neviyye adı altında örnekleriyle birlikte bedî' bölümünde açıklandığı kitaplardır. Bu kitaplarda mecâz-ı mürsel, isti'âre, teşbîh, kinâye gibi sanatlar beyân bölümünde ele alınıp açıklanmıştır. Başlıca meânî, beyân, bedî' bölümlerinden oluşan belâgat kitaplarının sayısında Tanzimat sonrasında önemli bir artış olduğu görülmektedir. Belâgat kitaplarının kaynağı genellikle, belâgat âlimi Sirâcuddîn-i Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'u ile onun özet ve şerhleri olmuştur. Bununla birlikte Miftâhu'l-Ulûm'un şerh ve özetlerinde Miftâh'ta bulunmayan pek çok sanata yer verilmiştir. Bazı belâgat kitapları kendine özgü tarif ve tasnifler ortaya koymaya çalışmışlarsa da genellikle ana kaynağın dışına pek çıkmamışlardır. Belâgat kitaplarında yer alan edebî sanatlardan birisi de istitbâ sanatı olup Miftâhu'l-Ulûm ve onun şerhlerinde bu ad altında açıklanırken bazı kitaplarda idmac sanatı ile birlikte yer almıştır. Bu sanatın Osmanlı belâgat kitaplarının sadece ikisinde yer bulması ise üzerinde pek durulmayan bir sanat olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Bu makalede istitbâ sanatı belâgat kitaplarında mukayeseli biçimde ele alınıp incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstitbâ, idmâc, belâgat, tarif, tasnif.

¹ Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi meliacik63(at)kku.edu.tr

THE DESCRIPTION AND CLASSIFICATION OF THE İSTITBA / İDMAC IN RHETORIC BOOKS

ABSTRACT

In the rhetoric books are described literary arts under the ‘muhassinat-i lafziye and manewiya’ called with examples. In the section of bedi of this books literary arts has been described. In this books metonymy, metaphor, simile, allusion is described in the beyan part. Consisting of bedi, beyan, meani sections in the number of rhetoric books there has been a significant increase after the Tanzimat. The source of rhetoric books Siracuddin-i Sekkaki’s Miftah and its summaries and commentaries has been. However, many new art are included in Miftah's commentaries and summaries. Although some rhetoric books have attempted to present their own descriptions and classifications, they have not usually gone beyond the main source. One of the literary arts located in rhetoric books also is istitba. This art has with this name in the Miftah and in its commentaries; however in some books has with name idmac. The fact that this art is included in only two of the Ottoman rhetoric books causes it to be regarded as an art that is not considered very much. In this article art of istitba will be examined in comparative form in the books of rhetoric.

Keywords: İstibta, idmac, rhetoric, description, classification.

Giriş

Hâlin gereğine münasip söz söyleme anlamındaki belâgat, sözü en uygun biçimde muhataba anlatma konularını işler. Belâgat: “Lisanın fesâhatine uymak şartıyla bir manayı -sözlerini hâlin gereğine uygun kılarak- çeşitli yollarla söylemek ve kelimelerin ve parçaların uyumunu gözetip kulak ve kalbe hoş gelecek şekilde ifadeyi birleştirme kaideleridir.” (M.Rıfat, 1308:11). “Belâgat, konuşmanın açıklıkla birlikte tekellüf, tasannu, muğlaklık ve tevilden uzak olarak hâlin gereğine uygun olmasıdır.” (A.Süreyya, 1303:69) şeklinde tarif edilmiştir. İlm-i belâgat; me’ânî, beyân, bedî’ bölümlerinden oluşmakta olup, edebî sanatlar bedî’ bölümünde ele alınıp açıklanmaktadır. Belâgat sahasında yapılan çalışmalar büyük ölçüde Siracuddîn-i Sekkâkî’nin (ö.1228) Miftahu’l-Ulûm adlı eseri ile bunun özet ve şerhlerine dayanmıştır. Sekkâkî’nin Arapça Miftahu’l-Ulûm’una Hatib el-Kazvîni (ö.1339) Telhîsü’l-Miftâh’ı yazıp Miftâh’ta bulunmayan sanatları eklemiş, bunun da çeşitli şerh ve haşiyeleri yazılmış, bunların en mühimi ise Saduddîn-i Tefzânî (ö.1390)’nin el-Mutavvel’i olmuştur. Osmanlı’da Batı edebiyatına yönelindiği Tanzimat döneminde Süleyman Paşa’nın Mebânî’l-inşâ’sı ile birlikte Batı retorik konuları Türk edebiyatına girip ya eski belâgat anlayışı izlenmiş, ya da onunla birlikte Batı retorik kitapları da başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Ahmed Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmaniyye’si ile Recaizâde’nin Ta’lîm-i Edebiyat’ı bunun en önemli örneklerdir (Saraç 2004:131-136). Belâgat kitaplarında genellikle şahsi tasnifler yer alıp mecâzât, isti’âre, teşbih gibi beyan konuları hemen her kitapta yer alırken, mecâz-ı mürsel gibi temel bir konu Sürûri’nin Bahru’l-Maârif’i, Müstakimzâde Sadeddin’in Istilâhât-ı Şi’riyye’si ve Muallim Naci’nin Istilâhât-ı Edebiyye’si gibi eserlerde yer almamıştır (Saraç, 2004: 136). Tenâsüb, tevcih, tecâhül-i ârif, tezâd, tevriye sanatları ise farklı adlarla açıklanmıştır. İstibtâ’ sanatı ise sınırlı sayıda belâgat kitabında idmâc sanatı ile birlikte açıklanmıştır.

İstibtâ’

Arapça, “tâbi olmayı istemek; peşinden sürüklemek” anlamında bir kelime olup az sayıda belâgat kitabında, idmâc sanatı ile bir arada açıklanmıştır. İstibtâ’, bir şeyi başka bir övgüyü de içerecek şekilde övmektir. Bir amaç için ileri sürülen manaya aynı amaca hizmet eden başka bir mana daha eklemektir. İdmâc ile istibtâ’ arasında fark olup, istibtâ’ sadece övgüye mahsus iken, idmâc hem övgü, hem de yergide geçmektedir.

Belâgat kitaplarında İstibtâ’

Belâgat kitapları Sekkâkî’nin Miftâhu’l-Ulûm’una dayanmakla birlikte bu kitapta her edebî sanat yer almadığından bunlar için bu kitabın şerh, haşiye veya özetleri

olan Kazvinî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ve Teftazânî'nin el-Mutavvel'i izlenmiştir. Mesela Miftâhu'l-Ulûm'da akis, istihdâm, hüsn-i ta'lîl gibi sanatlar yer almayıp bunlar Telhîs ve bunun şerhi el-Mutavvel'de açıklanmış, diğer kitaplar da bu kitapları izlemişlerdir. İstibâ sanatı belâgat kitaplarının çoğunda yer almamış, yer alanlarda da Miftâh ve Telhîs'in açıklamaları verilmiştir. Bu sanat Arapça temel belâgat kitapları olan Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'u, Kazvinî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ve Teftazânî'nin el-Mutavvel'i ile, Osmanlı belâgat kitaplarından Saîd Paşa'nın Mîzânü'l-Edeb'i ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniyye'sinde yer alıp açıklanmıştır. Kazvinî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ında bu sanatla birlikte idmâc da mukayeseli biçimde açıklanmıştır. Bu kitaplarda istibâ/ idmâcın tarif ve tasnifi aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Sekkâkî (ö.1228), Miftâhu'l-Ulûm'da istibâ: "Bir şey'i başka bir methi de içerecek şekilde methetmektir." diye tarif etmiştir.

2. Kazvinî (ö.1339), Telhîsü'l-Miftâh'ta idmâc da bu sanatla birlikte ele alarak:"İstibâ, bir şeyi başka bir şeyin methini de içerecek şekilde methetmektir. İdmâc ise, bir sözde geçen bir mana için başka bir mana dahil ettirilmesidir." demiştir.

3.Saîd Paşa (ö.1890), Mîzânü'l-Edeb'de: "İstibâ, bir şey'i başka bir övgüyü de içerecek şekilde övmektir. İdmâc ile istibâ arasındaki fark şudur ki, istibâ övgüye mahsus olup idmâc ise hem övgü, hem de yergide geçer." demiştir.

4. Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895), Belâgat-i Osmâniyye'de bu sanatı idmâc başlığı altında açıklayıp: idmâc, bir manaya başka bir mana eklemek olup bazen bu iki mana bir amaca ait olur. Şöyle ki, bir amaç için söylenen mana yine o amaca dair olan fazla bir manayı peşinden getirir ki buna istibâ da denir." demiştir.

İstibâ/ idmâcın yer aldığı belâgat kitabında bu sanatın tarif ve tasnifi:

Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm	<i>Ve minhu'l-istibâ': ve hüve'l-medhu bi-şey'i 'alâ-vechi yestetbi'u medhen âhar (s.428) İstibâ, bir şey'i başka bir medhi de içerecek şekilde methetmektir.</i>
Kazvinî, Telhîsü'l- Miftâh	<i>Ve minhu'l-istibâ', ve hüve'l-medhu bi-şey'i 'alâ-vechi yestetbi'u'l-medhe bi-şey'i âhar. Ve minhu'l-idmâc ve hüve en-yuzammene kelâmi sebki li-ma'nâ ma'nîyyi âhar. Fe-hüve amme mine'l- istibâ' (vrk. 47a)</i>

	<i>İstibtâ', bir şey'i başka bir şeyin medhini de içerecek şekilde methetmektir. İdmâc, Bir sözde geçen bir ma'nâ için başka bir ma'nâ dahil ettirilmesidir.</i>
Sa'îd Paşa, Mîzânü'l-Edeb	22. <i>İstibtâ': Bir şey'i bir sûretle medh etmektir ki başka bir medhi dahi mutazammın ola. İdmâc ile istibtâ' beyninde fark şudur ki istibtâ' medhe mahsûs olup idmâc hem medh hem de zemde cereyân eder (s.362-363)</i>
Ahmed Cevdet Paşa: Belâgat-i Osmâniyye	13. <i>İdmâc: Bir ma'nâya diğer ma'nâ tazmîn etdirilmekdir. Ve ba'zen bu iki ma'nâ bir garaza âid olur. Şöyle ki bir garaz için sevk ü irâd olunan ma'nâ yine ol garaza dâir olan bir ma'nâ-yı zâidi müstetbi' olur. İşte buna İstibtâ' dahi denilir. Nitekim 'Ol bahâdırın rü'ûs-ı a'dâ üzerinde sâika-i seyfini bulut cevelân etdirir' terkibi ol bahâdırın şecâ'atla medhini müfîd olur fakat beş bulutdan murâd beş parmak olup parmakların buluta teşbîhi ise sehâ vü kerem ile medhini dahi müstetbi' olur. Hâlbuki iki ma'nâ bir garaza ya'nî medhe âid olur. (s.167)</i>

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı belâgat kitaplarının çok azında ele alınıp açıklanmış bir sanat olan istibtâ'/idmâc sanatı incelenmiştir. Ortaya çıkan tabloya göre idmâc ile istibtâ' sanatının sadece iki Osmanlı belâgat kitabında ele alınmış olması bu sanata/sanatlara önem verilmediğinin düşünülmesine sebep olmaktadır. Bu sanatların yer aldığı iki kitabın, önem verilmeyip ele alınmayan başka sanatlarda da aynı hassasiyeti gösteren Sa'îd Paşa'nın Mîzânü'l-Edeb'i ile Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniyye'si olması ise bir başka ayrıntıdır. Bu sanatlar Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'u, Kazvinî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ve Teftazânî'nin el-Mutavvel'inde de çok kısa açıklanmış, bu kısa açıklamalar da adı geçen iki Osmanlı belâgat kitabında aynen yer almıştır. Arapça, "tâbi olmayı istemek; peşinden sürüklemek" anlamındaki istibtâ' sanatının idmâc sanatı ile aynı başlık altında ele alınması ve çok az belâgat kitabında yer bulması bir müşkil olabilir. Zira, bu durum iki sanatın aynı veya aynı çatı altında iki sanat olarak bilinmesini öne çıkarmamaktadır. İstibtâ'ın, bir şeyi başka bir övgüyü de içerecek şekilde övmek olduğu, idmâcın ise ondan farklı olduğu, istibtâ' sadece övgüye mahsus iken, idmâcın hem övgü, hem de yergiyi içermesi hususu belâgat kitaplarının çok azından öğrenilebilecek bir konu olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa (1307), *Belâgat-i Osmâniyye*, 3.baskı, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Kazvinî, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân, *Telhîsü'l-Miftâh*, Milli Ktp. 1Hk 91/2.

Sadüddin Teftâzânî, *el-Mutavvel*, İstanbul Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, nr. K-424.

Said Paşa (1305), *Mîzânü'l-Edeb*, İstanbul.

Saraç, M. A. Y. (2004), Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları. *Journal of Turkish Studies*. Harvard University. C. XXVII, s. 311-344

Saraç, M. A. Y. (2004), Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine. *TDED*, C. 32. s. 131-147.

Siracüddin Sekkâkî (1987), *Miftâhu'l-Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Süleyman Paşa (1289), *Mebâni'l-İnşâ* II, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul.